

аповесць пра таўлая

спрэчкі

ЛЕНА застала Васіля зноў за працай. Як заўсёды, ён ветліва прывітаў яе сваім любімым «Добры дзянёк!», але нават і ў час прывітання з твару не сышла нейкая заклапочанасць і турбота.

— Што-то сёння мой Васілечак нейкі панылы, ці мо не ў час прыйшла, мо перабіла мыслі?

— Якраз у пору прыйшлі, Алена Пятроўна. Вось пакутую тут над адным матэрыялам. Не магу давесці да ладу. Можа вы мне і паможаце. Пачытайце.

Лена кінула вокам на рукапіс, папраўлены почыркам Васіля, і грэбліва скрывіла маленькія вусны:

— Уй! Гэты Юрка... Зноў зморськаў перадавіцу. Ён жа кропак і косак ставіць не ўмее, толькі клічнікі лупіць за кожным словам. Думае — а-ёй, як баявіта выходзіць. «Кропкі і коскі,— пачала яна перадражніваць Юрку,— самі тут расстаўце, яны значэння не маюць. Шушамець — такія знакі, драбязя!...»

— Што там кропкі і коскі,— заклапочана азваўся Васіль.— Каб толькі тае бяды. Змест і тон не зусім падабаюцца. Пачытайце, Лена Пятроўна, тут пра Беластоцкі з'езд Таварыства беларускай школы. Вы, здаецца, былі там?

— Была то была, але гэта ж ужо амаль два гады прайшло, позна распісваць у газеце. Адкінуць гэту пісаніну, ды і баста. Давайце я яму з прыемнасцю вярну. Хай пазлуецца. Скажу — рэдактар не згодзен.

— Цяпер так нельга. Ён не толькі па сваёй ініцыятыве напісаў. Ёсць бо думка такая, што ТБШ фашызуецца. Не чулі хіба? Дык вось, мы з вамі не можам тут самавольнічаць. Трэба толькі апрацаваць матэрыял, каб усё было згодна з фактамі. Ніякіх козыраў у рукі ворагам.

— Нешта ты, Васілечак, сёння загаварыў рыхтык што Юрка. Гэта ён мне бясконца пра дысцыпліну бае, нібыта я маленькая. Калі хоча справадзіць мяне, каб астацца сам-насам з якім прыезджым таварышам, дае пяцьдзсят грошаў на рамізніка: «Паедзь, сяброўка, у горад, кіно паглядзі». А я знарок аднекваюся: «Не маю ахвоты, пасяджу тут». Ён кажа: «Нам трэба абгаварыць пэўныя справы». А я нібыта не разумею: «Ну то

і абгаворвайце, кажу,— я вашых сакрэтаў падслухоўваць не буду». І якія там сакрэты, сказаць папраўдзе,— адзін прылік. Прыезджы, калі бывае знаёмы, наш, беластоцкі таварыш, дык мне больш раскажа, чым яму. А Юрка лютуе і аж сіпіць са злосці: «Ты, сяброўка, партыйную дысцыпліну ведаеш? Не падабаюцца мне твае паводзіны!» Аднаму майму знаёмаму дык гэты боўдзіла проста выказаў, што не давярае мне. Мне не давярае! Падумаць толькі, які паскуднік! Толькі сабе самому, і то раз у год, мусіць, давярае. Цярпець не магу гэтага боўдзілу.

— Што вы, што вы, Лена Пятроўна, кінце так абурацца. У кожнага чалавека ёсць недахопы, але раз мы робім агульную справу, дык трэба неяк мірыцца, меркавацца... Зрэшты, вы даўно працуеце ў «руху», павінны разумець, што нам сапраўды ведаць лішніяе — небяспечна ва ўсіх адносінах.

— Я і сама не хачу ведаць лішняга. Вось у цябе ж, Васіль, я не дапытваюся, хто ты і што ты. Хоць мо і здагадваюся, што адтуль прыйшоў. (Васіль заўважыў, што, хвалюючыся, Лена пачынала «сакаць»). Чаму? — спытаеш. Таму, што перапраўляеш скрозь слова «кабета» на «жанчына», а ў нас, у Заходняй, усе пішуць «кабета», толькі ў «Полымі рэвалюцыі» — «жанчына». Вось чаму.

— Гэта не факт. Для майго вуха слова жанчына больш мілагучнае.

— Я і не дапытваюся. Мне самой не хочацца быць пры яго размовах. Я мо і сама выйшла, каб адчула, што ён хоць крыху бянтэжыцца і скажа саромеецца. Але ж дзе там, адразу бачу, што бесцырымонна пачне выправаджваць, і на злосць чакаю: хай жа, хай! Ніякай ветліва-сці няма, проста таўкач неаскрэбены. І заўсёды адно і тое ж: «На табе пяцьдзесят грошаў, язджай у кіно». Як заведзены, хоць бы іншае што прыдумаў, ну, проста абух...

Васіль спачувальна ўздыхнуў і змяніў гаворку.

— Я вас папрашу, пачытайце гэты матэрыял. Добра? І раскажыце мне падрабязна, як там і што было на Беластоцкім з'ездзе. Трэба тэрмінова апрацаваць нам гэту рэч.

Лена прачытала і задумалася: усё як быццам правільна, але перасолена і накручана, ледзь можна зразумець. Яна пачала ўспамінаць інцыдэнты, якія ўзніклі на Беластоцкім з'ездзе ТБШ, а потым узялася расказваць:

— Мінулым летам з Гарадка ў Беласток паліцыя везла ў аўтобусе двух арыштаваных хлопцаў: Юрку Грэся і яшчэ аднаго. Як толькі аўтобус падышоў да Пясчанікаў (вёска там у нас такая ёсць), дык таварышы арыштаваных — яны пільнавалі ў кустах — смальнулі па машыне з вінтовак. Шафёра параніла ў нагу, а паліцыя — лататы! Падняўся вэрхал, замятня, хлопцы арыштаваныя ашаламіліся — стаяць... А потым як агледзеліся, што няма канвою, дык у другі бок ходу! У қайданах! Да сваіх прыбеглі, і там іх раскавалі.

— А як шафёр, жывы?

— Жывы, рана невялікая. Мяне самую пасылалі нашы падпольшчыкі праведаць яго ў шпіталі.

— Ну і як жа ён, лаяўся на камуністаў?

— Смяяўся: «Глупства то вшытко,— гаварыў,— зажыве. Затое меў прыемнасць пабачыць, як «смелая» паліцыя давала драпу. На ўсю ваколіцу запахла!»

— Маладзец хлопец. Другі б на яго месцы...

— Слухай, Васіль, што было далей.— Лена хвалявалася і хацела хутчэй расказаць.— З'ехаліся на з'езд у Беласток дэлегаты Таварыства беларускай школы (акруговы з'езд), а ваявода прыслаў свайго наглядальніка. І як стаў прамаўляць Марцінчык — упаўнаважаны Галоўнай

управы Таварыства, дык гэты чыноўнік, па прозвішчы Высакінскі, раз яму — і пытанне задаў: «Ці асуджае прамоўца той прыкры факт, што тэбэшойцы звязаны з камуністамі, страляюць у аўтобус, дзе знаходзяцца кабеты і дзеці?» Марцінчык адказаў, што ён не толькі асуджае абстрэл аўтобуса, але патрабуе, каб тэбэшойцы не лезлі ў палітыку. І гэта нашым не спадабалася, але маўчалі.

— А можа ён з тактычных меркаванняў так сказаў, каб не выклікаць рэпрэсій з боку ўраду?

— А хто яго ведае. Інтэлігент, доктар, нашто яму рэвалюцыя?!

— Чаму ж так? Лепшыя прадстаўнікі інтэлігенцыі пераходзяць на бок рэвалюцыі. Гэта заканамерна. Жалезны, можна сказаць, закон гістарычнага матэрыялізму. Рэвалюцыя прыцягвае найбольш здольныя адзінкі.

— Не ведаю я, якая ён там адзінка...

У голасе Лены пачулася не то пакрыўджанасць, не то папрок яму, Васілю. Маўляў, распытваеш, дык давайрай, а не — дык не распытвай.

Васіль пусціў міма вухэй гэтыя, на яго погляд, жаночыя капрызны. Ён крыху прыпамінаў сабе Марцінчыка.

Мажны, смуглявы прыгажун Марцінчык працаваў у часе вучнёўскіх бунтаў у Віленскай гімназіі. Быў інспектарам у інтэрнаце па даручэнню Галоўнай управы ТБШ. І пакінуў неблагое ўражанне аб сабе. Чалавек вытрыманы, спакойны, але не баязлівы, роту нікому з вучняў не заціскаў, на падпольную работу выхаванцаў глядзеў паблагліва. Да начальства ставіўся незалежна. Але гэта было ў дваццаць восьмым... Тады многія былі смялейшыя і больш сумленныя, чым цяпер...

Пакуль Васіль узважаў усе за і супроць Марцінчыка, у хату ўваліўся Юрка, запаўняючы сваёй дзябёлай постацьцю ўвесь пакой ад дзвярэй да акна, аж, здаецца, пацямнела ў хаце. Замест прывітання пачаў наступаць:

— Што, ізноў маю стację абгладжваеш, сябра, на апартунісцкі лад? Я, братко, хочу пісаць войстра, па-бальшавіцку, па-сталінску, а ты мне псуеш марку. Вы тут, інтэлігенцыя, усё баіцеся ворагаў рабочага класа ўгнавіць. Не мякчы!.. Кропкі і коскі там, братко, парасстаўляй, ды хай ідзе стация.

— Я тут адну няўвязку фактычнага парадку знайшоў, — нібы не заўважаючы Юркавых грубых жартаў, адазваўся Васіль. — У цябе абвінавачанне: чаму Марцінчык асуджаў радавых тэбэшойцаў за палітыку, а сваіх сяброў з Галоўнай управы не асудзіў за ўдзел у хадэцкай, як ты кажаш, контррэвалюцыйнай дэманстрацыі ў гонар Янкі Купалы і Якуба Коласа. Я прыпамінаю, што юбілей Купалы і Коласа святкаваўся, здаецца, пасля Беластоцкага з'езду. Дык хіба мог ведаць Марцінчык учора, хто пойдзе на юбілейны вечар заўтра, і каго трэ асуджаць?

— О, я ж так і казаў: Марцінчыка шкадуеце! Не шкадуй, сябра, яго, нябось, трасца не возьме. Трэ крытыкаваць, каб ажно шэрсць курэла. Ім, вучоным, здаецца, што ўсе розумы паелі, а палітычнай граматы на капейку не маюць. Яшчэ з нас пакепліваюць: «утапісты, вузкія дактрынеры!» Вось я табе, другому, пакажу, дзе вузка, дзе шырока — сам ты ўтопіся. Да ўсіх кіраўнікоў ТБШ таксама дабяромся. Калі не асудзяць здрады Марцінчыка... Дэмакраты... Бач, разважылі, разумнікі: калі была б здрада, дык агульны сход асудзіў бы... а не асудзіў — значыць, здрады не было. Будзе яшчэ сход той, што асудзіць усіх вас пагалоўна!

— Паслухай, сябра Юрка, — абазваўся Васіль зусім-зусім спакойна. — Калі крытыка несправядлівая, дык гэта ж прыніжае аўтарытэт газеты. Зашкодзіць усёй нашай справе.

— Ат, бачу я, што некаторыя вучоныя малайцы забылі простыя

і ясныя ўстаноўкі. Калі ў крытыцы ёсць пяць працэнтаў праўды, дык і такая крытыка карысна для нас. Вось якая ўстаноўка, сябра! Крытыкнулі ў савецкай прэсе, скажам, Міхася Васілька, ён і паправіўся і зараз на лінію стаў... А што ён — барышня, каб з ім анцімоніцца... Так і кожнага... Даў пачостку — і парадак... Асцеражнейшы стане... Трэба, каб пабойваліся...

Напамін пра крытыку Міхася Васілька скрабянуў Васіля за жывое. Гэта яны з Алесем Салагубам, даверыўшыся не зусім сумленным інфармацыям, напісалі ў «Звяздзе», нібыта творчасць Міхася Васілька «аб'ектыўна грае контррэвалюцыйную ролю». А віны Міхасёвай там фактычна не было: здарылася так, што буржуазныя часопісы, рэпутацыі якіх паэт не ведаў, надрукавалі пару яго вершаў. А яны з Салагубам, не ўнікнуўшы ў справу, вынеслі аўтару палітычнае абвінавачанне. Напаролі гарачкі... Цяпер, працуючы ў «Беларускай газеце», Васіль паспрабаваў хоць як-небудзь выправіць несправядлівасць. У раздзеле «Паштовая скрынка» ён паведаміў, што Міхася Васілёк за апошнія гады зрабіў крок наперад «ідэйна і якасна». Але ўсё роўна ўспамінаць той крытычны наскок было непрыемна і сорамна.

— Дык ты, сябра мілы, нешта мяне не слухаеш, — выбіў Васіля з думы павышаны Юркаў голас. — Пераконваць вас тут, бачу, — што гарахам аб сцену. Трэ будзе падказаць, каб сяго-таго паслалі падвучыцца, а то абяззубелі тут у варожым абкружэнні, класавую пільнасць траціце...

— А што ж сябра будзе рабіць без нас? Сам газету выпускаць? — агрызнулася Лена.

— І выпушчу, як партыя прыкажа. Падумаеш! — Юрка выпнуў жывот і зрабіў «рукі ў бокі». — Хопіць у партыі людзей, варона з куста — дзесяць на куст.

— А ці не здаецца табе, сябра Юрка, што ты зарваўся? — неяк вельмі ціха і падкрэслена спакойна вымавіў Васіль. Устаўшы з крэсла, ён з насмешкаю глянуў на Юрку і дадаў: — Газета — не твой, сябра, фальварак! Ёсць такая хвароба — камчанства. Ленін рашуча асуджаў яе. А ведаеш, што ў Леніна сказана пра нашу бальшавіцкую прапаганду? Яна сільная, бо гаворыць праўду! Вось што сказаў Ленін.

Юрка прыціх, залыпаў вачыма, на яго круглым твары з'явілася пакутлівая натуга: ён стараўся знайсці новы ход, каб адбіцца, але, відаць, пабойваўся ўліпнуць. Эрудыцыя Васіля бянтэжыла і гневала яго. Лена ж, пабачыўшы нерашучасць свайго крыўдзіцеля, пайшла ў наступленне:

— Рэдактар не прапусціць такога артыкула — вось і ўсё.

— Падумаеш, рэдактар — вялікая шышка! — кінуўся туды, дзе слабей, Юрка. — Для мышанняці няма зверга страшней кашаняці. Не ведаю, хто гэта з вас мае артыкулы ўсё шмайстаў: Карповіча пытаю — кажа, Буднічанка адхіліла, а яна — рэдактар не пускае... Усё ж валяй ты, сяброўка, у кіно. Мяшаешся ўсюды...

— Як гэта мяшаюся? Чуў, сябра, што газета не чый-небудзь фальварак?!

Лена пакрыўдзілася і выйшла.

— Ты, Юрка, — Васіль перайшоў на «ты», — нагадваеш мне часам унтэра з аповесці Купрына «Паядынак». Той дзівак любіў на занятках па «славеснасці» павучаць аднаго салдата, былога студэнта. Калі студэнт на пытанне: «Что такое знамя?» — адказваў: «Священная хоругвь», унтэр папраўляў: «Не хоругвь, а херугва!» Чытаў ты гэту кніжку? Пачытай, карысна будзе. Партыя — гэта арганізацыя адзінадумцаў, таварышаў, а ты сам паводзіш сябе як унтэр у казарме. Нядобра так...

— А што табе? Я к табе нічога не маю. Чаго ты за яе заступаешся?

ты яе ведаеш? А рэдактар, што ён табе, брат ці сват? Ды ён ужо, між намі кажучы, сёння-заўтра сядзе. Замену я ўжо...

— А ты адкуль ведаеш, што сядзе, га? — рашуча перапыніў Юрку Васіль. — Адкуль ведаеш, гавары!

— Ты што, мяне падазраеш?! — амаль закрычаў Юрка.

— А што ты думаў, — націскаў Васіль, — адзін ты маеш такое права? Хто табе яго даў?

— Ну, браце, ты не жартуй! — у голасе Юркі пачуліся ноткі разгубленасці.

— А я і не жартую.

— Ох жа і чорт ты, малы...

— А ты?

— Ладна, — прымірэнчым тонам азваўся Юрка, — дыскусій разводзіць не будзем. А станцыя ўзгоднена дзе трэба. Хай усё ж ідзе ў друк.

— У друк-то ў друк, пайсці — пойдзе. Сумняваюся толькі, ці прынясе лаўры гэты артыкул аўтару і газеце.

— Я сам адказваю, — велікадушна прамовіў Юрка. — Не сумнявайся, хай нашы ворагі сумняваюцца!

— У тым жа і справа, што нахамутае адзін, а адказваць даводзіцца калектыўна.

— То давай троха абгаблюем станцыю, ты ж магік у гэтай справе. Зробіш — дык і камар носа не падточыць. Толькі, дружа, ніякіх прынцыповых уступак ворагу! Ні на макулінку!

згрызоты

Уступак ворагам і не думаў рабіць Васіль, а Юрка не пажадаў зрабіць уступкі самой праўдзе.

Артыкул пра «зdraдніцкія дзеянні» прадстаўніка Галоўнай управы на Беластоцкім з'ездзе ТБШ надрукавалі без істотных змен, а праз дзень рэдакцыя атрымала адкрытае пісьмо, дзе Марцінчык укладняў факты, абураўся і апраўдваўся. З пісьма было відаць, што пытанне ваяводскага чыноўніка Высакінскага пра адносіны да абстрэлу аўтобуса ён расцаніў як правакацыю, таму і заявіў, што абстрэл асуджае. «Мы ж самі, камуністы, асуджаем тэрор, — думаў Васіль. — А гэты выпадак больш падобны на тэрарыстычны акт, чым на стихійны выбух народнай помсты...» Тут Васіль адчуў на душы непрыемны асядак: суб'ектыўна яму падабаліся гэтыя дзёрзкія хлопцы, што адбілі ў паліцыі таварышаў. Не хацелася асуджаць іх... Але... Ён пачаў вывучаць пісьмо далей.

Другое абвінавачанне было ў тым, што Марцінчык заклікаў дэлегатаў з'езду не дапускаць адхіленняў ад статуту ТБШ і не ўносіць у работу арганізацыі «палітычных момантаў». У пісьме аўтар даваў вельмі цямянае тлумачэнне: «...я заклікаў, каб у будучыні, калі б з'яўляліся паасобныя адзінкі ў радах ТБШ, імкнучыся ісці па лініі, спрыяльнай тасаванню рэпрэсій да ТБШ — сапраўды ўносячы «статутовыя адхіленні» ці «палітычныя моманты» ў працу ТБШ — то заклікаў даць адпор гэтым адзінкам».

Разы тры перачытаўшы гэту мудрагелістую фразу, Васіль не мог скласці пэўных адносін да аўтара. Калі ён не думаў пра абставіны, пры якіх той выступаў на з'ездзе, дык адчуваў да прамойцы непрыязнасць: «Мы, камуністы, сцякаем крывёю, а легальныя культурнікі — супроць палітычнай работы! Нездарма Юрка іх дубасіць... Няхай...»

Калі ж Васіль уяўляў залу пасяджэння з'езду ТБШ і драпежны выраз на езуіцкім твары пана Высакінскага (яму здавалася, што Высакінскі меў іменна такі выгляд), тады гатоў быў апраўдаць Марцінчыка: гэта пытанне не трэба было ўздываць, бо яго не вырашыш у прысутнасці Высакінскага, але раз чалавек пачаў гаварыць, то інакш сказаць не мог. Сапраўды, навошта афішаваць палітычныя моманты ў рабоце легальнай культурна-асветнай арганізацыі? Навошта патураць авантурыстам? Да чаго гэта прывядзе? Да рэпрэсій. А чым скончыцца? Добра, каб толькі выхадам з кіраўніцтва «згоднікаў». Але ж пасыплюцца з арганізацыі памяркоўна настроеныя члены: гэта ж не перыяд уздыму рэвалюцыйнай хвалі, калі, гаворачы купалаўскімі словамі, «ходзіць ходырам свет цэлы, смела ў бой ідзе нясмелы!». Цяпер паліцэйскі тэрор шалее па ўсёй Заходняй — карныя атрады... палявыя суды... Не дзіва, што нават смелы тэбэшовец асперагаецца. Дык ці могуць пайсці кіраўнікі ТБШ на тое, каб адпалохваць членаў таварыства і аслабляць арганізацыю, якую яны стварылі сваімі рукамі? Вядома, не. А хіба сведчыць гэта аб тым, што ўсе яны страцілі сімпатыю да камуністаў? Не, не абавязкова. А мы, камуністы, хіба зацікаўлены ў аслабленні Таварыства — адзінай дэмакратычнай арганізацыі ў краіне? Таксама не. Дык навошта махаць аглобляю? Ці не разумней на дадзеным этапе дамовіцца і праводзіць палітычную працу на ніве ТБШ употай? А настане час рэвалюцыйнага ўздыму, тады сувязь культурнай дзейнасці з палітычнай адкрыецца!

Дык чаму ж мы не робім так, а шкодзім самім сабе?

Гэтыя пакутлівыя разважанні паглыблялі канфлікт Васіля з Юркам. Ён разумеў, што Юрка выконвае волю партыйнага кіраўніцтва. І Васілю рабілася страшна, калі ён лавіў сябе на нязгодзе з ім. Выходзіла, што ў справе ТБШ ён не падзяляе тактыкі партыйнага кіраўніцтва... Гэта было жахліва, і Васіль спачатку баяўся прызнацца ў гэтым нават самому сабе: ён бачыў корань зла ў Юрку і хвілінамі ненавідзеў яго: «Каму даверылі выконваць волю партыі... Няўжо няма людзей талковых?..»

А потым Васіль раптам заўважаў, што адступае: Юрка становіцца для яго зайздросным эталонам цвёрдасці і адданасці партыі, у душы раптам вырастала нейкае пачуццё віны, і ён стараўся апраўдацца перад Юркам. На памяць прыходзілі словы таварышаў, якія хвалілі Юрку: «Не байцца ў раёны ездзіць, работу ўмее ў нізавых ячэйках наладзіць, парадак навесці, кадры пачысціць і падабраць надзейныя. О, гэта цвёрды таварыш, адданы. Юрка не пахіснецца!» У Васіля абуджалася павага да гэтага таварыша. Юрка пачынаў узвышацца ў такія моманты да ролі суддзі, суддзі строгага і бязлітаснага. Пасля Васіль яшчэ больш ненавідзеў яго, як прычыну сваёй ганебнай скрухі. Жахліва было тое, што Юрка без дазволу ўваходзіў у яго самога, забіраўся ў душу, развальваўся сваёю мядзведжаю тушай і пачынаў распараджацца як у сябе дома.

«Не, я не супроць вострых слоў, — размаўляў сам з сабою Васіль, — я не збіраюся ўгаворваць ідэйных ворагаў. Чорт вазьмі, я ж сам пачынаў артыкул супроць чорнасутаннікаў у тваім, Юрка, стылі: «Адказваць панам з «Крыніцы» — завялікі быў бы гонар для гэтых палітычных шулераў». І слушна, хіба можна весці дэбаты з мярзотнікамі, не прыніжаючы ўласнай годнасці? Хіба варта прымаць усур'ёз і аспрэчваць іх брудныя мянушкі і кпіны? Хіба можна прыніжацца да палемікі з нахабнымі қсянжулькамі, якія, забыўшыся на свой духоўны сан, абзываюць «Беларускую газету» байструком польска-савецкай дружбы? Ніколі! Хіба не я ўстаўляў у твае, Юрка, артыкулы пра верхавода беларускай санацыі пана Луцкевіча такія выразы, што сам ты паціраў рукі

ад задавальнення? Бо я не магу спакойна пісаць пра тое, як гэты «эўрапеец» б'е паклоны фашыстам, выхваляе планы Розенберга стварыць пасля перамогі над бальшавікамі ўкраінска-беларуска-літоўскую федэрацыю? Гэта было прадажніцтва, і нельга было не абурацца і не называць рэчы сваімі імёнамі. А ты ж, Юрка, як мне здаецца, вышукоўваеш абразлівыя выразы спакойна. У гэтым я магу цябе падазраваць, бо сакрэты слаvesнай творчасці мне вядомы: не хвалюешся сам — не ўсхваляеш. А ты, халодны і грубы, любіш усчынаць ляянку нават з тымі, каго трэба пераконваць. Нельга штучна ствараць ворагаў. Хіба іх яшчэ мала ў нас? Хіба разумна дашукоўвацца ў «Летапісе ТБШ» нацыяналізму, атручваць радасць нараджэння гэтага часопіса? З каго ж тады будзе складацца той нацыянальна-вызваленчы фронт, які імкнецца стварыць партыя? А каго ж тады ўводзіць у Цэнтр, які створан партыяй для кіраўніцтва нацыянальна-вызваленчым рухам? Што ж — выходзіць, там будзем сядзець мы з табою ды яшчэ некалькі партыйных работнікаў. Але што ж гэта дасць? Кіраўнікі ТБШ, нават самыя блізкія нам, аўтаматычна выйдуць з Цэнтра. Мы самі выкурым іх».

Чым даўжэй цягнуўся гэты дыялог з ценем Юркі, тым болей Васіль адчуваў, што ў яго пачынае калаціцца ўсё ўнутры. Чым далей, тым гарачэйшыя словы набягалі з грудзей, і ён ведаў, што гэты вадаспад будзе імчацца ўсё шпарчэй і шпарчэй, пакуль не затуманіцца галава. А потым, пасля бяссоннай ночы, настане крызіс: думкі запаволяць свой бег, і ён упадзе ў санлівую меланхолію, пачне вінаваціць ва ўсім сябе самога. Васіль баяўся гэтага бяссілля. Але не ведаў, як спыніцца...

Ды тут нечакана ў пырсках і пене зазіяла вясёлка. Маленькая спачатку, яна расла, абдымаючы ўвесь небакрай яго разбушаванай фантазіі: «А што, калі Юрка, — думаў Васіль, — раздувае гэту гісторыю з Марцінчыкам, каб набіць сабе цану? Глядзіце, маўляў, які я пільны. Раз, два — і ўтварыў фронт ідэйнай барацьбы. Прызнавайце мае заслугі!.. Чаго тады варта яго непахіснасць? Трэба пагаварыць з Юркам. Пайдзі!»

Юркі Васіль не сустрэў ні ў той, ні ў наступны дзень. Толькі трэцяга дня адвечоркам удалося яго залыгаць, але размова пайшла зусім не так, як чакаў Васіль. Пасля той спрэчкі, калі Васіль уступіўся за Лену і рэдактара, Юрка быў памякчэў з ім. На гэты ж раз Юрка набычыўся і неспадзявана напаў на Васіля:

— Ты камсамольскі важак ці хто ты? Га? Віленскаму камсамолу пераходны сцяг сам ЦК КПЗБ уручыў за што? За барацьбу з апартунізмам! Калабіна з дарогі прыбралі, а ты ў той самы бок глядзіш. Глядзі, глядзі, ды азірайся. Хто табе даражэй: партыя ці...

Васіль адчуў у словах Юркі нешта такое, ад чаго яму зрабілася страшна, першы раз у жыцці страх ішоў ад чалавека, якога ён лічыў сваім. Васіль глядзеў не міргаючы на Юрку. Раптам адна жахлівая здагадка грывнула як выбух, ад якога скаланулася душа: «А можа ў кіраўніцтве партыі ёсць тайныя матэрыялы супроць кіраўніцтва ТБШ? Газета вымушана маўчаць пра такія факты, таму шукае прыдзірак. Што тады? Хто будзе мець рацыю: я ці Юрка? Не. Не хачу, каб так было. Не хачу...»

Кіраўніцтва рашыла надрукаваць ліст Марцінчыка побач з рэдакцыйным каментарыем, які зноў напісаў Юрка. Ён лупцаваў аўтара пісьма чым папала і як папала. Папярэджанне Васіля спраўдзілася: Марцінчык начыста адкінуў папрок газеты ў тым, што не асудзіў у сваёй прамове сябраў з Галоўнай управы ТБШ за ўдзел у юбілей Купалы і Коласа. Ён растлумачваў газеце, што юбілей, арганізаваны нацыяналістамі, праходзіў пазней, чым Беластоцкі з'езд. Юрка, аднак, не збян-

тэжыўся, ён адрэзаў на гэта коратка і беспардонна: «Нашто варочаць ката хвастом дагары. Артыкул так не гаварыў».

Да Марцінчыка цяпер Юрка прыплюсаваў яшчэ Лукашыка, які, будучы, сакратаром з'езду, «... пастараўся не запісаць шкодных для ТБШ слоў Марцінчыка... каб такім чынам змыліць сляды». У канцы Юрка рабіў вывад у сваім гусце: «Перад намі змова здрады і ашуканства».

Васіль быў згодзен, што кіраўнікоў ТБШ можна і трэба крытыкаваць, але ж абсурдна ператвараць іх жывасілам у ворагаў. Гэта людзі ў большасці асабіста сумленныя і аўтарытэтныя ў масах. Лепей было б шукаць з імі паразумення, асабліва ў перыяд разгулу рэакцыі, праз іх умацоўваць сувязь з масамі. Нападкі ў камуністычнай газеце яны могуць успрыняць як паслугу ўраду, а ён са свайго боку не скупіцца на рэпрэсіі: у лютым жа арыштоўвалі Шырму і Стацкевіча, судзілі...

Будучы ў Варшаве па выкліку ЦК, Васіль даведаўся, што ў самім кіраўніцтве партыі няма адзінства поглядаў на бягучы момант. Ён павесялеў: «Не я адзін». Праяснялася прычына непаслядоўнасці ў тактыцы. «Сектанты з памяркоўнымі водзяцца зачуб. А я з кім? Ні з кім, хочу быць з партыяй, з народам!» Усхваляваны сваім рашэннем, ён пачаў аналізаваць матэрыялы «Беларускай газеты».

Праграмны артыкул у першым нумары зыходзіў з таго, што на сучасным этапе назіраецца адплыў рэвалюцыйнага руху, таму (рабіўся слушны вывад) справай першай важнасці з'яўляецца ідэалагічная работа, выхаванне мас. Выхаванне праз легальны друк і легальныя арганізацыі, гурткі ТБШ, кааператывы, чытальні, самаўрады.

У тым жа нумары друкаваўся яркі артыкул «Аб самаадукацыі», які заклікаў грамадскасць наладжваць у самадзейным парадку адукацыю на роднай мове, калі ўрад не хоча адпускаць сродкаў на беларускую школу і асвету. А ўжо ў шостым нумары газета ўнесла папраўку. Быў выстаўлены новы лозунг — барацьба за самаадукацыю палітычную. Пры гэтым нехта груба, у Юркавым стылі, аблаяў усю заходнебеларускую інтэлігенцыю за апалітычнасць ды палітычную непісьменнасць.

«Шосты нумар, відаць, пераломны. Выйшаў ён пасля перамяшчэнняў у рэдакцыі: спачатку на месца фактычнага заснавальніка газеты Аніскевіча прыслалі Юрку, а на месца Якуба Міско — Лёну Буднік, ды мяне ўвялі прыкладна ў тую ж пару. Дык, выходзіць, паварот у тактыцы? Не абавязкова... Аніскевіча, здаецца, пераправілі ў СССР у замежнае прадстаўніцтва ЦК КПЗБ, а Міско перакінуты ў падпольны друк, абслугоўвае тайны шапірограф нашага Цэнтра — заданне больш адказнае, чым карэктарская работа ў газеце. А што да кірунку газеты, дык ухвалілі ж нядаўна артыкул пра выкарыстанне самаўрадаў для мэтанакіравана-вызваленчага руху. Матэрыял пайшоў як рэдакцыйны. Я ж, помню, дапрацоўваў яго, нібыта пісаў адкрыты ліст да бацькі».

Васілёвага бацьку і яшчэ шасцярых такіх, як ён, свядомых беларусаў, паслалі сяляне раднымі ў Міжэвіцкую гміну. Іх аказалася большасць, і яны выбралі бацьку войтам. Праўда, нядоўга ён прабыў на гэтай пасадзе — усяго каля года (звольніў павятовы стараста), а і то бацька, адпісваючы шарваркі аднавяскоўцам, памог пабудаваць клуб у Кракотцы, даваў розныя палёгкі галетнікам. Радуючыся за бацьку, Васіль дакараў у артыкуле па-сектанцку настроеных таварышаў: «...урадавых інстытуты мы не выкарыстоўваем, памылкова ўважаючы, што яны нам нічога не могуць даць, што самаўрадавая «калатня» нам не павінна абыходзіць, што, адным словам, гэта — не для нас...»

А ўзяць якасць крытыкі, не дзе, а ў папярэднім нумары «Беларускай газеты». Адзін з супрацоўнікаў слухна пісаў: «...не лаянкай, смехам або беспадстаўнаю сваркай павінны мы даказваць бязглуздасць думкі пра апалітычнасць тое ці іншае легальнае арганізацыі...» І даказваў, аргументавана даводзіў фактамі, што «апалітычны» кааператар інжынер Клімовіч і яго часопіс «Самапомач» служаць як нельга лепш на карысць буржуазнай палітыцы.

Ясна адно: корань справы — у розных ацэнках бягучага моманту кіраўнікамі партыі. Але чаму за апошні час стаў перамагаць левы погляд, быццам рэвалюцыйная сітуацыя ўжо наспела? Якія прычыны?

Ідучы з Беластока ў Вільню па падпольных дарогах, ён забягаў дамоў перад жытнім жнівом. На Слонімшчыне тады толькі і гаворкі было, што пра палявы суд над групай Бахара ў Навагрудку. Перадаваліся нават вусныя легенды па вёсках, нібыта Бахар і яго сябры напхалі саломаю мундзіры пабітых паліцэйскіх і чучалы ставілі ў сваёй зямлянцы. Гэта, вядома, плёткі. Расказвалі людзі, што сам Бахар, калі яго кат падвёў пад шыбеніцу і спытаў пра апошняе жаданне, адказаў: «Пацалуй ніжэй паясніцы, бо як павесіш, дык не дастанеш». Гэта на яго падобна. Васіль прыпамінаў Бахара, гарачага, анархічнага юнака з Навагрудскай гімназіі. Ён вечна дражніўся з папом на ўроках рэлігіі, даводзячы бацюшку да шаленства...

Даніла казаў, што Навагрудскаму акруговаму камітэту ўляцела за тое, што не ўзначаліў групы Бахара, расцаніўшы яе як тэрарыстычную, а не як стыхійны выбух народнага гневу, як сімptom набліжэння рэвалюцыйнага ўздыму. Значыць, адсюль пачынаецца паварот? Наўрад. Бо ў ацэнцы кобрынскіх падзей ЦК асудзіў спробы асобных работнікаў партыі штурхаць сялян без належнай арганізацыйнай падрыхтоўкі на паўстанне. А кобрынская справа куды важнейшая, чым справа Бахара.

Дык можа новая ацэнка бягучага моманту прыносіцца звонку? Можна гэта пераймаюцца тыя крутыя формы мыслення і рэзкія тактычныя прыёмы, якія ён сустракаў там, у Саюзе, у перыяд калектывізацыі? Можна адтуль пераносіцца лозунг: саюзнік альбо вораг, хто не з намі, той супроць нас? Можна якраз дакацілася хваля крытыкі памылак Антосы Сталевіча, пачатак якое Васіль чуў у Мінску перад выездам? Сталевіч быў яму асабіста знаёмы, ён кіраваў рэдакцыяй замежнага прадстаўніцтва ЦК КПЗБ і памагаў Васілю дапрацоўваць вершы і паэму. Абяцаў выдаць. Высокі, кучаравы, усмешлівы брунет у пенснэ, інтэлігент па манерах і па натуры, ён спадабаўся Васілю. Сімпатычная была яго ўлюбёнасць у беларускую вёску. П'есы Антосы ставіліся па ўсёй Заходняй. Пісаў ён і апавяданні і вершы, Васіль рэцэнзіраваў у «Звяздзе» яго зборнік «На заняволеных гонях», хваліў вершы за агітацыйную баявітасць. І вось Сталевіч дапусціў памылкі ў адным артыкуле. Казалі, ён вельмі перажываў, прызнаў і выпраўляў памылкі ў наступных артыкулах, але невядома чаму за ім астаўся ярлык бяззубага нацыянал-апартуніста... Дык можа і тут, у Заходняй, вядзецца прафілактыка? Як-нік, Сталевіч — кандыдат у члены ЦК КПЗБ.

Не, мабыць, не гэта галоўная прычына льявацтва. Тэрор — вось што не дае нармальна думаць і правільныя рашэнні прымаць людзям, якія гадамі жывуць пад страхам, якіх паліцыя знішчае фізічна. Гэта, мабыць, самае істотнае.

Васіль губляўся ў здагадках. Аднойчы ў размове з сабою ён дайшоў да вываду, што калі ў жыцці дзейнічае дыялектыка, дык і зло ёсць адначасна дабро. Лаем мы кіраўніцтва ТБШ, дык мо ўрад не стане рэпрэсіраваць. Арганізацыя астанецца, і ўсё пойдзе на лад. Адносіны перамяняцца, партыя разбярэцца ва ўсім.

«Вось будзе больш часу, тады прадумаю ўсё і дайду да сутнасці», — гаварыў сабе Васіль. Але часу становілася ўсё менш. Увесь час паглыналі літаратурныя справы. І ў душы Васіль быў рады з гэтага. Літаратурная ніва была, можна сказаць, яго абладай. Юрка покуль што сюды не дабраўся. А калі важыўся, Васіль адпалохваў яго цытатай пра пісьменнікаў — інжынераў чалавечых душ.

Прайшло ўсяго якія два месяцы з той пары, як Васіль падрыхтаваў першую «Літаратурную старонку», а справа прасунулася далёка наперад. Вось ужо рыхтуецца першы з'езд рабоча-сялянскіх пісьменнікаў. Даклад ён абдумаў і, лежачы ў пасцелі, у думках перачытваў яго. Расказваў нябачным слухачам пра поспехі савецкай літаратуры, дэкламаваў вершы Маякоўскага, Купалы, Чарота, а потым пераходзіў да заходнебеларускіх літаратурных спраў. У нас ёсць многа талентаў-самародкаў, якія маглі б ствараць паэзію сапраўды народную. Уласна кажучы, тыя, пра каго ідзе гаворка, тут прысутнічаюць. Вы, сябры, шмат зрабілі для роднай літаратуры, але гэтага мала: вызваленчы рух патрабуе сваіх песняроў, сваіх трыбунаў, будзіцеляў народу, якія б звалі масы да барацьбы. Ці можам мы спадзявацца, што такія песняры з'явяцца? Можам! Ужо ў разгар першай рускай рэвалюцыі адсюль, з Вільні, прагучалі натхнёныя галасы Купалы і Коласа. Мы павінны стаць іх дастойнаю зменай. А дзеля гэтага трэба гартавацца ідэйна, авалодваць пралетарскім светапоглядам, адточваць класавую свядомасць. Паасобку гэта цяжка. Трэба гуртавацца. Тут дадзім слова Маякоўскаму:

Партия—
это единый ураган,
из голосов спрессованный
тихих и тонких,
От него
лопаются
укрепления врага,
как в канонаду
от пушек
перепонки.

Даклад складваўся ў думках лёгка і гладка. Калі на справе пойдзе крыху не так, давядзецца дзе паўтарыцца — нічога. Сутнасць дойдзе. Зрэшты, і недагаворак не павінна быць, бо многія думкі былі ўжо выкладзены ў газеце. У поспеху дакладу ён не сумняваўся.

Самае цяжкае — не даклад, а праект дэкларацыі. Вось над гэтым праектам ён парыўся некалькі вечароў — рабіў чарнавыя накіды, але клеіліся нейкія цьмяна-ўзнёслыя фразы з закавырыстым падтэкстам. Каб пісаць больш натуральна, ён змушаў сябе вяртацца да асобных фармулёвак у моманты, калі абдумваў нешта зусім іншае. Фармулёўкі праясняліся, але ўвесь тэкст не задавальняў яго. «Толькі Лену вучыў, як пісаць проста, а ў самога...» — іранізаваў над сабою Васіль. Потым раіўся з таварышамі, асабліва з Данілам, пацяшаў сябе тым, што ўдзельнікі з'езду адрэдагуюць праект дэкларацыі ў працэсе абмеркавання.

Паправіўшы некалькі фраз, Васіль адлажыў гэту працу, прагледзеў газеты і ўзрадаваўся надыходу змроку. Сёння ён умовіўся з Ленай сустрацца ля кінатэатра «Лютня». Яна мае прынесці свежы нумар іх газеты.

Васіль выбраўся з раёна Новы свет, перайшоў па мосце чыгуначнае палатно і выйшаў на вакзальную плошчу. Праходзіць праз Вострую

Браму не адважваўся: яшчэ трапіцца які знаёмы беларускі католік, і будзе бяда і для яго і для цябе. «Праўда, з таго часу, як пакінуў гімназію, выгляд мой досыць змяніўся, капялюш і добрае паліто надаюць пэўную саліднасць, але ж свае хлопцы Якуб Міско і Міша Тарасюк адразу пазналі... Зрэшты, праходзячы пад Вострай Брамай, трэба ацірацца ля багамольцаў, здымаць капялюш... А ну яго...»

Лена першая заўважыла Васіля і падышла. Твар яе быў заклапочаны і маркотны. Васіль нейкім прадчуваннем улавіў нядобрае.

— Што здарылася? — трывожна прашаптаў ён.

— Прапала твая праца.

— Сканфіскавалі нумар?

— Ага... За твае «Выбары без галасавання».

— Не чакаў. Шкада тыражу... Groшай і так мала, паны як бы ведалі, што мы ў крызісе пухнем.

— Нічога, Карповіч казаў, што грошай дасталі, будзем перадрукоўваць тыраж нанова з белаю плямай на месцы твайго артыкула. Выйдзе паслязаўтра газета. А цяпер — трымай.

Лена спрытна дастала з унутранай кішэнкі акуратна згорнуты нумар газеты і, блізка падышоўшы да Васіля, сунула яму за пазуху.

— Прастудзішся, Васілечак, на дварэ холадна, а ты ж мала ходзіш па вуліцы. Ды і твая ангіна... Зашпільвайся, хлопча, няма каму біць.— Яна паднялася на дыбачкі і паправіла яму шалік на шыі, захінула паліто і зашпіліла.— Ну вось, зараз добра.

Васілю стала няёмка ад яе пяшчотнай кляпатлівасці. Ён лепей хацеў бы бачыць яе твар такім суровым, як хвіліну назад.

— А я па твары здагадаўся, па хмурых вачах, што прыкрасць нейкая.

— Не бойся маіх вачэй, ні хмурых, ні вясёлых. Проціў мяне ты замалады.

Ёй падабалася назіраць, як ён бянтэжыцца, але не траціць вытрымкі. Нібыта не чуе. Залаты хлопец. Некаму добры сябра будзе.

— Бывай, Васілечак, мне пара. Заўтра многа спраў. Ды і небяспечна сёння.

Яны разышліся не развітваючыся, нібыта брат з сястрою — стрэліся выпадкова на вуліцы, пагаварылі і пайшлі, а дома зноў сустрэнуцца.

Васіль ішоў дамоў хутка. Рызыкаўна было несці нумар газеты, упытай здабыты Ленай у друкарні: рэчавы доказ, «довуд жэчовы», як гавораць на судзе. З другога боку, карцела яшчэ раз перачытаць свой артыкул, нібыта ад канфіскацыі ён стаў яшчэ цікавейшы і смялейшы па зместу. «Не спадабалася цэнзару іронія. Бо ў выразках артыкул стрыманы, толькі зачэплена аснова панскай дэмакратыі — выбары ў гмінах і павятовых сейміках сталі праводзіць не шляхам галасавання, а праз апладысменты... Цэнзар мае нюх».

А Юркавага ніводнага артыкула не сканфіскавалі!

Васіль здзівіўся, так нечакана прыйшла гэта думка.

на з'ездзе

Івану Івашэвічу паштар прынёс пісьмо з віленскім штэмпелем. Муціць, гэта інтрыгавала паштара, бо марудзіў, не выходзіў з хаты, папраціў закурыць і ўсё тупаў ля парога, покуль адрасат чытаў ліст. Іван прабег вачыма па крэмавай дабротнай паперцы і адчуў, што дых займае

ад радасці, але, перавёўшы позірк на цікаўнага паштара, абыякава махнуў рукою.

— Прычাপіліся як смала: выпісвай газету ды выпісвай газету, а завошта выпісваць — не кажуць... — Іван зіркнуў спадылба быстрымі, глыбока пасаджанымі вачыма.

Паштар быў стары чалавек і даволі рахманы. Каб што другое, дык выслухаў бы ды змоўчаў, а тут — нёс, чалавеча, пісьмо, думаў хоць якую навіну пачуць, — і на табе! І стары адказаў з дакорам:

— Не памагай ты хвораму стагнаць. У цябе ўжо грошай няма? Хай бы хто плакаў... Усё лецейка зарабляў...

— Болей праробіш, як заробіш у такіх заробках, толькі — во (Іван паказаў мазолістыя далоні), мазалі з рук за ўсю зіму не сыдуць ніяк, а грошы даўно сышлі.

— Мне што, — прабурчаў паштар, — я ў тваю кішэню не палежу. Толькі праўды ў цябе не дапытаешся, наліхо табе, які ты хітры...

— Што табе, прысягу даваць, ці што, — нібы пакрыўдзіўся Іван, а потым, каб замяць размоўку, дадаў насмешліва, баском: — Я ж безвызнанёвец, значыць, прысягаць не магу. Можа і тут, скажаш, хітрую? За такую, дзядзька, хітрасць, як сам ведаеш, на пастарунку рэбры лічаць.

— Хай сабе... Я пайду ўжо.

Іван так і не ўразумеў, што хацеў сказаць той: хай сабе лічаць рэбры ці хай будзе праўда тое, што кажаш. Іван сапраўды такі схітраваў. Не ў тым хітрасць, што казаў, нібы грошай зусім няма, — так прынята гаварыць на вёсцы. Любога, хто скажа, што мае грошы, палічаць хвальком, пустым чалавекам. Схітраваў Іван у тым, што не адкрыў, аб чым у пісьме напісана. Яго выклікаюць у рэдакцыю «Беларускай газеты» і грошы за дарогу абяцаюць вярнуць. Пішуць, што — па справе «Літаратурнай старонкі», значыць, зноў надрукуюць яго вершы, а калі пашанцуе, дык зборнік, можа, выдадуць.

Мара пра свой зборнік была яго таемнае і салодкае жаданне. Нават прыснілася раз, што сваю кніжку, тоўсценькую такую, у руках трымаў. А сябры, таксама паэты з іх ваколіцы — Струмень і Прамень, зайздросна і жаласна глядзяць, рукі цягнуць: «Пакажы, братка!» Такі сон — проста прачынацца не хацелася. І вось аказія: можа сон стане явай, калі пашанцуе.

Толькі таямніцы выдаваць нікому не трэба. Барані бог, як старыя людзі кажуць, пранюхаюць на пастарунку — прычэпца, і пабачыш Вільню, як сваё вуха. О, літаратурныя справы лепш трымаць у сакрэце! Людзі ў вёсцы, канешне, здагадваюцца, але свой псеўданім Іван беражэ, толькі сябры з падпольнай ячэйкі ведаюць пэўна, што Івашэвіч — гэта паэт Пятрусь Граніт. Але нельга інакш: ён жа ў ячэйцы сакратар. Псеўданім прыдумаў адмысловы: Пятрусь таму, што па бацьку Пятровіч, а Граніт — таму, што па прафесіі брукар, значыць — з каменя дарогі робіць і вершы хацеў бы даўгавечныя, як граніт, пісаць, каб на пакаленні паслужылі.

Працу брукара ён не то што любіць, а ганарыцца ёю: цяжкая праца, не кожны вытрывае. Паспрабуй цэлы летні дзень пад спёкаю молатам каменне трушчыць. Увесь потам сыдзеш, соль на кашулі выступіць, хоць бяры ды страсай саляны пыл на паперу і тою соллю страву падсольвай.

Або сядзіш, дарогу мосціш, і роўная, як струна, дарога бяжыць з-пад тваіх каленяў. Хацеў бы ўстаць ды памчацца ў тыя далёкія далі, у невядомыя гарады, да якіх вядзе твая дарога. Хочаш, а не можаш, кленчыш на каленях, глядзіш у сінь-даль ды зайздросціш тым, хто па тваёй

дарозе, па бруку, па каменчыках тых, сагрэтых тваімі далонямі, імчыцца на быстрой машыне. Што там машына! Зайздросціш балаголу, які хоць і зубы сціскае на дрогкім бруку, каб языка не прыкусіць, але ўсё ж едзе, а ты — на месцы. Зайздросціш няшчаснаму пешаходу, які хоць кійком падпіраецца, але дыбае. Любіць рух дарога, і жыццё любіць рух. Усякае жывое стварэнне рухаецца, куды яго цягне, а ты мусіш сядзець як прыкаваны. Часам ахвота ісці ў нязведаныя куткі так спакушала і таміла Іванаву душу, што хацелася кінуць гэту катаржную работу — ды заламіся ты, прынука! Але выхаваная змалку руплівасць, сорам жыць без працы, кпіны з лёгкага хлеба, сялянская цвярозасць — усё гэта трымала яго на адным месцы.

Цяпер зіма, і ён — вольны казак: жыве як усе добрыя людзі. Можна б і паехаць куды, карціць чалавеку на свет глянуць, але ж грошай, не дзея адгаворкі, а сапраўды мала, шкада грошай. Людзі скажуць — здурнеў: зарабляў-зарабляў усё лета ды выпшыкаў за тыдзень. Захацеў у панах пахадзіць. Плытнікі вунь з-за свету, з-за Гродні пехатою вяртаюцца, платы загнаўшы. Клункі за плечы — ды гайда! За тыдзень дамоў прыдыбае чалавек і, глядзі, — злотых сем-восем зберажэ. Капітал галадранцу! Восем злотых — чатыры пуды хлеба. На паўгода, лічы, аднаму едаку.

І вось нечаканае шчасце. Першы раз у жыцці... Іван збіраўся ў Вільню як рупны гаспадар на кірмаш: і колы трэ падмазаць, і збрую агледзець, і каня накарміць-напаіць, і сабе торбу напакаваць, а галоўнае — выехаць загалі, каб не цялёпацца ў свіныя галасы.

З рэдакцыі напісалі, што выклікаюць на дзесятае снежня, значыць, на нядзелю, але прыбавілі, што добра было б сустрэцца ў суботу. «Чаму не, — рашае Іван, — можна! Тым часам чалавек свабодны — зіма, а яшчэ сказаць, калі ўжо ехаць, дык ехаць».

Іван сабраў усе свае сшыткі і карткі з вершамі, перапісаў тыя, што пазаношваліся па кішэнях. Набраўся добры стус: вершаў сорак. Загарнуў свой набытак у газету, перавязаў шнурком і палажыў напашэўку, але ў такім месцы, што не вельмі каму ў голаў прыйдзе шукаць: паклаў на абчак старога рэшата ды павесіў у кухні на гвозд рагожаю на хату: здагадайся, калі ты хітры!

Наконт схаваць Іван, не хвалячыся, — мастак. Колькі вобыскаў было — ніколі нічога не знайшлі, запішуць у пратаколе — «вынік негатыўны», ды будзь здароў! Ён толькі знаў, што глядзець за паліцэйскімі, каб самі афішак не падкінулі з рукава, а наконт схаваных — і не шманаў. Раз было — сам камендант з пяццю сыскнымі шукаў, хату ўверх дном перавярнуў, дапытваў: «Ведаю, — кажа, — напэўна ведаю, што ўчора ў Дзятлаве пачку бібулы камуністычнай атрымаў. Дзе дзяваў? Прызнавайся».

А ў Івана адкуль тая смеласць узятася: «Не злавіў за руку — не кажы, што злодзей. Шукай, пане, пан на гэта наняты, а я вам памагаць не буду. Толькі самі тут не напаскудзьце, а за сябе я спакойны». Камендант не прывык да такіх адказаў, дык яму, відаць, і спадабалася смеласць; паглядзеў на Івана і кажа: «Лоўкі ты хлоп, Івашэвіч, холерне хігры!» — і спыніў вобыск. А лістоўкі, праўда, былі ў яго, у Дзятлаве паўтра кіло атрымаў, але ці ён дурны хаваць у будынках — на пашы, у ялоўцавым кусце схаваў.

За два дні да паездкі Іван не хадзіў на вячоркі, ваксаваў боты, чысціў гарнітур, напярэдадні — падстрыгся, у самы дзень ад'езду аставаўся толькі пабрыцца ды сказаць маці, каб сабрала торбу. Справы нядоўгія: сала адрэзаць, каўбасы адламаць, хлеба акраец на паліцы ўзяць — вось і ўся торба. А пабрыцца што? Шах-мах ды пабрыўся.

Адным словам, рушыў Іван у дарогу і за парой і ў добрым зборы. Растаропны і не сарамажы ў абыходжанні з людзьмі, ён мігам дабраўся да Людвісарскае вуліцы. Было ўжо гэта на сутонні. У рэдакцыі гарэла электрыка і сядзеў адзін чалавек такога ж узросту, як сам Іван, але, вядома, лепш апрануты. Пазнаёміліся. Гэта аказаўся рэдактар Карповіч. Ён задаў адразу практычнае пытанне:

— Спаць, даражэнькі, ёсць дзе?

— Хто яго ведае, нямашака,— замяўся Іван, быццам ён быў вінаваты, што ў чужым горадзе не мае кватэры.

— Ну то будзем вось тут удвух,— паказаў рэдактар на свой вузкі ложак.

— Дзякую, грамадзянін рэдактар! — павесялеў Іван.

Панаваты з выгляду рэдактар аказаўся свойскім хлопцам: добра аплятаў каўбасу, хлеб з салам і яшчэ пахвальваў Іванавы пачастункі. Іван асмялеў і павёў шчырую гаворку:

— Я думаў, што як хто ладна адзеты, дык і пан, адно ж, бачу,— вы свой чалавек.

— Які я, даражэнькі ты мой, пан. Я з вёскі. Праўда, вучыўся ў Чэхіі, дыплом інжынера маю, але што той дыплом, калі пасады ляснічага мне не атрымаць. Дыплом не ўкусіш, вось каўбасу кусаць — можна. Добрыя каўбасы робіць ваша гаспадыня. Паклон ёй, даражэнькі, перадайце.

— А скажыце, калі не сакрэт,— як мог далікатней звярнуўся Іван,— адкуль самі будзеце, мо, часомся, зямляк мне прыходзіцеся, а я й ведаць не буду...

— Які ж сакрэт. Я чалавек легальны... Мір, такое мястэчка чулі?

— От дзіва што! Гэта дзе самы вялікі конскі базар на Міколу, ці то на Пакровы — вось добра не памятаю, знаю, што ў глухую восень... І там цыганы з усяго свету караля выбіраюць. Ведаю Мір, чаму ж. Дык з самога Міра вы? Значыць, мешчанчук, даруйце?

— Не з самага, а блізка ад Міра, па дарозе на Навагрудак.

— А часомсі не з засценка якога, не са шляхты?

— Даражэнькі ты мой... — з дакорам паківаў галавою Карповіч.

— Ды не, я нічога не маю... Толькі ў нашай мясцовасці дык усё са шляхты моладзь больш вучыцца.

Карповіч, відаць, прыняў гэта тлумачэнне за дастатковае, каб не пакрыўдзіцца, бо ізноў перайшоў на шчыры, лагодны тон:

— Вёска мая Трашчыцы — адна з бяднейшых у ваколіцы. Загончыкі ў большасці сялян такія, што барана, даражэнькі, не месціцца. Сваркі з-за таго былі, што барануючы на суседава залазілі, дык цяпер перацзел самі сяляне робяць, каб у адно месца звесці зямельку. Але ж ад гэтага яе не прыбавіцца. У майго таты няма і двух гектараў, а сыноў апрача мяне чатырох, ды сясцёр трое. Бяднота мы з бядноты. Свечка-гасам тата пры бацюшку аціраецца. Як падумаеш, дык сэрца баліць. Вучылі, спадзяваліся... І так хочацца памагчы ім, ды не толькі ім, а ўсім бедным,— Карповіч уздыхнуў і закончыў,— так што я, даражэнькі мой, можна сказаць, ад нараджэння — камуніст.

Гутарылі да позняга часу. Праўда, расказваў больш Іван, а Карповіч слухаў маркотны, задумены.

Раніцою, наглядзеўшыся, як на праяву, на Карповічаву гімнастыку, Іван сам паспрабаваў памахаць гіраю, але ні цяжкасці, ні прыемнасці не адчуў.

— Вам гэта незразумела,— растлумачыў Карповіч,— вы фізічна працуеце. Бачыце, з твару вы як быццам благія, носік, прабачце, востранькі, шчокі запалыя, а біцэпсы пруткія, рукі жылістыя. Вы напэўна дужэйшы за мяне, бо я не маю мажлівасці фізічна працаваць, дык трэба хоць

штучна падтрымліваць сілы, а то зусім змарнееш. Мне і прыемна і карысна такая зарадка.

Што гэта за біцэпсы, Іван не вельмі цяміў, але прыемна было чуць пахвалу.

Пачаўся рабочы дзень. Карповіч запрапанаваў Івану пахадзіць па горадзе да абеду. Калі ён змораны вярнуўся назад, то ўбачыў у рэдакцыі яшчэ аднаго гарадскога мужчыну і дробненькае дзяўчо. Рэдактар пазнаёміў яго з Ленаю і тым другім — Франуком.

Да яго прыходу тут ішла гарачая размова, нават вытрыманы Карповіч расчырванеўся. Іван унёс разрадку ў напружаную атмасферу, і гэта ўсім дало палёжку.

— Ну то, сябры,— азваўся Франук,— пачытаю вам яшчэ адзін, нешта пра паэтычнасць навук. Нейтральны, калі хочаце. Можна? — спытаў ён, схіляючы галаву і нібы кланяючыся Лене, паколькі яна была жанчына, а яму прыемна было падкрэсліць, што ведае і выконвае ўсе правілы этыкету.

— Слушаем,— адказала Лена тонам настаўніцы.

Франук адкінуўся на крэсла, паправіў пінжак, тузануў за адпрасаваныя канты нагавіц, падбіраючы іх вышэй на калені, кашлянуў, паправіў гальштук і пачаў:

Філёлёгія ты мая мілая, філёлёгія!

Праз цябе дастаем мы сусветы многія...

Іван спачатку напружваў усю сваю ўвагу, стараўся ўцяміць, пра што гэты верш, разгублена глянуў на рэдактара і на Лену, як бы просячы падмогі ці спагады свайму неразуменню. Лена звяла бровы і прыжмурыла вочы, а маленькія вусны яе ўздрыгвалі, яўна стрымліваючы смяшок. Рэдактар глядзеў кудысьці ўдалы, і на твары яго нічога нельга было прачытаць. Іван помніў, такі выраз твару меў адзін салдат з іх палка, калі стаяў на малітве. А быў той салдат няверуючы. Гэтыя назіранні падбадзёрылі Івана. Ён ужо смялей чакаў канца.

— Ну як? — спытаў Франук, закончыўшы чытанне тэатральным узмахам рукі. Ён абвёў прысутных позіркам пераможцы.

— А так,— холадна прамовіла Лена,— не ў каня корм. Для каго гэты верш напісаны?

— Як для каго? — схпіўся з крэсла Франук.— Для ўсяго чалавецтва, для сённяшніх і будучых пакаленняў!

— А наша газета пішацца для людзей працы, а не для ўсіх.

— То хай дарастаюць вашы людзі да сапраўднай паэзіі!

— Паэтам трэба ісці да народа. Не стог да казы ідзе, а каза да стога.

— Навошта сварыцца, сябры,— прымірэнча азваўся рэдактар.— Ведаеце, сапраўды, для нашай часопісі верш, калега Франук... гм-гм, не зусім надаецца. Лішне вучо́на і, як палякі кажуць, «гурналётна». Ды і шурпатасцей стылёвых... ведаеце... Хоць тэма, мушу вам шчыра сказаць, даволі такі элітарная... Вось чалавек свежы прыйшоў, Пятрусь Граніт,— як вы, сябра, э-э, зразумелі верш да канца?

— Сёе-тое... Неяк, здаецца, не па-беларуску пісаны,— смела адказаў Іван, рады, што і ён тут патрэбны.

— Ну вось, бачыце, сябра, э-э, калега Франук... Давайце мо сумесна паслухаем Граніта. Вы, сябра Граніт, прывезлі з сабою вершы?

— А як жа,— ўзрадаваўся Іван,— толькі схованы далёка,— тут ён замяўся, а потым, спахапіўшыся, амаль выкрыкнуў:— Дык я напамяць раскажу!

— А што мне слухаць,— іранічна працадзіў Франук,— ведаю я, як вам трэба пісаць:

Пройдзе зіма—будзе вясна,
 Пройдзе вясна—будзе лета,
 Пройдзе лета—будзе восень,
 Пройдзе восень—будзе зіма...

А потым ізноў спачатку. Так і паўтараюць ад Пранцыся Багушэвіча адно і тое ж. І рады! А сёння трэ паэзіяй еўрапейскія краіны падбіваць. Для вас буду пісаць спецыяльна вось так:

Дождж ідзе—пагода будзе,
 Хмары знікнуць—сонца блісне...

— Чэсць! — тэатральна пакланіўся ён, апрануў паліто, узяў капялюш — і выйшаў.

— Вось бачыце, у нас тут бываюць размоўкі, — апраўдваўся рэдактар. — Не звяртайце ўвагі. Дык што вы нам хацелі пачытаць?

— Ёсць у мяне адзін верш, што не запісаны на паперы, але ў нас хлопцы, хто смялейшы, любяць яго раскадваць.

Іван, таксама як і Франук, павярнуўся да Лены. Не дзеля ветлівасці, з боязі ды з павагі. Ён паспеў ужо зрабіць вывад: «Бачыш, дзяўчо з вузел ростам, а як рэжа, ого!» А сказаў:

— Вось паслухайце:

Б'ём мы пана чым папала,
 Абы гаду тут не быць.
 Каб слядоў яго не стала,
 Песняй так жа трэба біць!

— О, не, не! — азваўся рэдактар. — Вы, даражэнькі Граніт, хочаце мяне без пары ў турму адправіць. Добра, што старонніх людзей няма, будзьце асцярожней, сябра... Рэдакцыя, бачыце, месца афіцыйнае, гэта не тое, што кватэра.

— То ў мяне другія ёсць, пісанія. Толькі зашыты і, прабачце, у такім месцы... а ўчора не паспеў адпараць. Можэ я зараз... тое зашыванне?

Лена адварнулася, хаваючы ўсмішку, а Карповіч хоць бы што, ветліва адказаў:

— Нічога. Не абавязкова сёння, заўтра пакажаце, тут у нас збярэцца шмат пісьменнікаў, Міхась Васілёк павінен быць, Рэдзька, Чабор і другія. Усе будуць чытаць свае вершы. Абмяркуем у сваім асяродзі...

— А вось і ён, — узрадаваўся рэдактар, — лёгкі на ўспамін Міхась Васілёк! Вы не знаёмы? Пятрусь Граніт. З астатнімі вы страчаліся.

— Нізкі паклон байцам на бастыёне рабоча-сялянскага праўдзівлага слова! Хоць гаспадары і не сустракалі, але даруем ім гэта з увагі на адказнасць працы... Маё шанаваннейка мілай гаспадыньцы, — плыў, скланіўшыся, да Лены Міхась, а потым перайшоў да Івана:

— Ну, вось і сустрэліся, браты па пяру. Давай паручкаемся. Ого! Ручка ў цябе што ў мядзведзя, толькі з твару блagenькі. Нездарма Гранітам назваўся, ды яшчэ ў квадраце. Ведаеш, чаму ў квадраце? Бо Пятрусь таксама азначае скалу — значыць, скала гранітная. Здорова!

Васілёк сыпаў жартамі, дзе трапна, дзе не зусім, але ўсё сыходзіла, бо жарты былі бяскрыўдныя, не злыя, а паводзіў сябе жартаўнік дужа шчыра. Апрануты ён быў у даволі пацёртае паліто, з-пад якога відаць былі новыя фрэнч і галіфэ з паўсуконнага шарачку. Ubачыўшы, што вопраткай яго зацікавіліся, Міхась расхінуў паліто і пачаў дэманстраваць якасці даматканага матэрыялу. Пры гэтым расхвальваў да нябёс мілую жоначку, чые залатыя рукі спралі і выткалі касцюм сялянскаму песняру.

Потым нібы схамянуўся Міхась і перайшоў з вясёлага на сур'ёзны лад. Стаў раскадваць, як знішчыла скідзельская паліцыя рукапіс яго зборніка, як самога збівалі на пастарунку, прыгаворваючы: «Пільнуй гною, хаме, вось мы табе пакажам паэзію!»

Чым далей, тым больш сумныя рэчы расказваў Міхась Васілёк. Успомніў нябожчыка Міхася Явара, свайго земляка, паэта, друга, і праслязіўся. Яго блакітныя вочы сталі балесна-сумныя, як у сіраты. Сарамліва змахваючы з веек слязінкі і стараючыся ўсміхнуцца, перамагчы жаласлівасць, ён усё паўтараў:

— Хто б то мог падумаць, браточкі, што так чалавек скончыць. Адзінота, даражэнькія, глухамань, цэлымі днямі рыбачыць, з лазняком шэпчацца — нудота... І скажыце вы, — у вершах яго была і бадзёрасць, нават у гэтым, трагічным, што ў вашай газеце побач з некралагам надрукавалі, — «Паклон чалавечаму страданню», нават у ім ёсць мужныя ноткі:

Я мучанікам тым, якім ў пакутах вечных
За волю мілую п'яе кайданаў звон,
Я скатаным ўсім... я цэням іх — магілам,
Касцям струхлеўшым іх — я шлю гэты паклон!

Як яно ні жылося, а нельга было так... Што ты смерцю дабравольнай дакажаш? Нічога! Нават у народзе плеткары памяць з брыдотай рознаю, браточкі, змешваюць. Застрэліўся, кажучь, з-за дзеўкі, паненку — настаўніцу-палячку — пакахаў, а тая любілася, а потым — узад. Выдумка гэта. Праўда, дружыў ён з настаўніцай-палячкай, вельмі хораша дружылі, і яна некалькім жаніхам адмовіла. Гаварыў мне нябожчык, хай яму будзе лёгка зямліца, што яна інцыдэнты на службе мела за гэта іх каханне, але гатова была на ўсё. Хацела з ім жыццё злучыць. Толькі ён горды быў дужа. Не мог як бы ў нахлебнікі ісці, а ў дадатак сухотамі хварэў, можа гэтага збаяўся. Адным словам, згубіла чалавека не каханне, а жыццё нашае праклятае, паднявольнае. Ахвяра жыцця, слушна ў вашай газеце пісалася. І, скажу вам, магло такіх ахвяр больш быць, добра, што вы тут, дзякуй вам, памагаеце, падбадзёрваеце — чалавек прыедзе ў Вільню, і як жывой вады глыне.

Карповіч улавіў момант, калі настрой Міхася Васілька пачаў паднімацца, і запрапанаваў яму пачытаць «Полымя рэвалюцыі». Некалькі нумараў гэтага часопіса рэдакцыя атрымала і частавала імі як ласункам найбольш паважаных гасцей.

— Шаноўны Аляксандр Вікенцевіч, ну не думаў, што ты такі патайны. Чаму ж ты раней не сказаў, што маеце такія рэчы? Давай, браток, хутчэй давай, не тамі маю душу!

— Не ўсё зразу, ягамосці, — жартаваў Карповіч, здымаючы з паліцы моцна зачытаныя экзemplяры.

Васілёк, а ўслед за ім і Граніт, накінуліся на паэзію. Чыталі моўчкі, толькі час ад часу адзін перад адным прачытвалі ўголас найбольш удалыя мясціны і шумна выказвалі захапленне.

Карповіч з Ленай абгаворвалі практычныя драбніцы, звязаныя са з'ездам. Лена хутка пайшла па справах, а рэдактар яшчэ раз перабіраў у думках, ці ўсё гатова, ці не забылі чаго важнага.

Так хутка прайшоў час. Сцямнела. Карповіч устаў з-за стала і аб'явіў, што пара збірацца. Міхасю, які добра ведаў Вільню, рэдактар назваў адрас дома, дзе меліся сабрацца (Букавая вуліца, 14), а Граніту сказаў ісці следам за сабою, адстаючы крокаў на дваццаць.

Міхась ізноў ажывіўся:

— А цэзка мой, Васіль, канешне, будзе?

— Пабачыцеся.

— Вельмі рад. Ты, Пятрусь, паглядзіш, што за чалавек тут ёсць у супрацоўніках, дзіву дасіся... Па часці вершаў — проста доктар. Дыягназы ставіць і вокам не маргнуўшы!

Дом, у які прывёў след Карповіча, паказаўся Івану даволі прыстойным, бо быў з ганкам. Зайшлі ў невялікі пакой, іх сустрэлі Люба з сястрой і Лена. У пакоі было яшчэ некалькі чалавек, апранутых як хто — адзін па-вясковаму, другі па-гарадскому. Былі тут і людзі сярэдняга ўзросту, страчаліся і зусім маладыя: Люба, што выконвала абавязкі гаспадыні, ды Васіль, шчупленькі юнак у шэрым касцюмчыку, пад гальштукам. Знаёміліся, называючы толькі імёны — Юрка, Янка, Алесь, і гэткае знаёмства мала што давала, толькі распальвала цікавасць: усё роўна кожны адзін другому аставаўся загадкай. Таямнічасць сустрэчы і сакрэтнасць праграмы абуджалі ў кожнага нейкую ўсхваляванасць, трывожную і бадзёрую напружанасць. Кожны адчуваў, што не можа трымацца натуральна, спакойна. Усім хацелася хутчэй прыступіць да справы, але ніхто не адважваўся запрапанаваць, каб не выдаць свае нецярплівасці, якая тут, пад пагрозай арышту, магла быць расцэнена як баязлівасць.

Міхась Васілёк, аддаўшы даніну ветлівасці жанчынам і гасцям, прысеў у куце і шэптам гутарыў з Васілём.

— Браток дарагі, цёзка, хоць і па псеўданімах, ты ж тут, як гаворыцца, у курсе ўсіх падзей, — даверліва пачаў Васілёк. — Ну скажы ты мне, ці то праўда, што хадэкі пішуць? Я маю на ўвазе арышты паслоў там, у Мінску.

— Нічога пэўнага, браце Міхась, не магу сказаць. Не хочацца верыць...

— А ваша ж газета таксама намёк рабіла...

— Так, але я асабіста думаю, што гэта нейкае непаразуменне, якое павінна высветліцца.

— Я таксама не магу паверыць у здраду. Ну, калі б там — птфу, птфу — не прагаварыцца — адзін які нягоднік знайшоўся, а то ўсе — быць таго не можа.

— Трэба чакаць. Будзем чакаць і думаць пра лепшае... Буржуазная прэса і Купалу ўжо даўно пахавала. Ёй абы сенсацыя.

— Ну, дзякуй табе, браток Валянцін, ці, праўда, Васіль...

Карповіч, Юрка і Лена стаялі разам і падлічвалі гасцей, якія дзеля ветлівасці абменьваліся агульнымі фразамі. Раптам моцна, каб усе чулі, азваўся Юрка:

— Дык на каго мы чакаем, сябра рэдактар?.. Здаецца, сабраліся ўсе, хто мог?

— Усіх, браткі, мы не збярэм, — уздыхнуў Васілёк. — Не аднаго з тых, хто хацеў бы тут быць з намі, няма на волі, а некаторых і на свеце...

Заўсёды бадзёрая, энергічная Люба засмуцілася, слухаючы Васілька, уздыхнула яму ўлад: «Няма, многіх няма...» Яна падышла да дзвярэй, што вялі ў другі пакой, ды пачала запрашаць гасцей да стала.

— Дамовіліся, што сёння ў нас сямейнае свята, мае імяніны, калі што здарыцца...

Гэта асцярога была не лішняя. Віленская тайная паліцыя працавала спраўна і часта нападала на след нелегальных сходак. На ўсякі выпадак трэба было загадзя мець адгаворку. Паліцыю гэтым спосабам не вельмі правядзеш, але добра хоць тое, што наяўнасць адгаворкі супакоіць саміх удзельнікаў.

У другім пакоі на круглым сталі стаялі бутэлька гарэлкі, некалькі бутэлек піва і закуска.

Расселіся. Настала напружаная цішыня. Карповіч абвясціў, што спатку будзе даклад пра літаратурныя справы ў Савецкай Беларусі і ў Беларусі Заходняй, а потым спрэчкі. З крэсла падняўся Васіль і пачаў

Маякоўскі — самы вялікі паэт сучаснасці, ва ўсіх краінах ён мае сваіх паслядоўнікаў: у Польшчы — Бранеўскі, у Германіі — Бехер, у Францыі — Элюар і Арагон, у Паўднёвай Амерыцы — Пабла Неруда і г. д. Мы таксама павінны ісці за Маякоўскім, каб стаць рабоча-сялянскімі песнярамі...

Калі Васіль гаварыў пра савецкую паэзію, яго слухалі амаль з малітоўнай павагай, а калі перайшоў да заходнебеларускай літаратуры, настрой змяніўся. Людзі ажывіліся. Тут кожны чуў нешта знаёмае, сваё, здавалася, што Васіль выказвае нейкім чынам падслуханыя твае думкі. І было прыемна ўсведамляць, што на гэтым сходзе прагучалі твае асабістыя роздумы. Значыць, яны нечага варты.

Пасля дакладу Юрка ўнёс прапанову выказацца ўсім без выключэння, бо сход павінен прыняць рэзалюцыю, за якую ўсе павінны несці адказнасць. Першы ўзяў слова Янка Чабор. Насаты, светлавалосы, зачасаны на рад, ён знешне быў падобны на Васіля, толькі быў больш рослы і насіў акуляры. Па натуре ён быў гарачы і гаварыў палка.

— Яшчэ ў мінулым годзе я заклікаў да стварэння пралетарскай пісьменніцкай арганізацыі. Вы, пэўна, чыталі гэты заклік у «Wjadoszczach literackich». Тады такая прапанова была заўчасная, бо мы не мелі свайго друку. Цяпер у нас ёсць свая «Беларуская газета». Справа аб'яднання стала рэальная. Трэба аб'ядноўвацца на ідэйнай аснове марксізму. Калі год назад я паднімаў голас і руку за аб'яднанне пралетарскіх пісьменнікаў, дык сёння я паднімаю абедзве рукі за Літаратурны Фронт сялянска-рабочых пісьменнікаў...

Чабор згаджаўся з дакладчыкам, быў з ім заадно. Адукаваны і начытаны хлопец, які атрымаў адзін атэстат сталасці ў Віленскай беларускай гімназіі, а другі ў катаржнай турме за ўдзел у дэманстрацыі на пахаванні ахвяр рэвалюцыі, — Янка Чабор гаварыў складна і свабодна. Яго выступленне дало добры тон і ясны кірунак абмеркаванню дакладу.

У спрэчках выступілі ўсе пагалоўна і ўсе падтрымалі дакладчыка: трэба гуртавацца пісьменнікам вёскі і горада, павышаць ідэйнасць твораў, каб стаць на ўзроўні эпохі, трэба змагацца супроць класавых ворагаў у літаратуры, каб яны не атручвалі сваімі шкоднымі ідэямі маладняк.

Васіль зачытаў праект дэкларацыі Літаратурнага фронту сялянскіх і рабочых пісьменнікаў Заходняй Беларусі. Сённяшні сход абвяшчаў сябе першым з'ездам гэтай арганізацыі. Прагаласавалі і рашылі, што заўтра ў рэдакцыі адбудзецца падпісанне дэкларацыі. Падпісваць павінен кожны сам за сябе.

Потым абмяркоўвалі пытанне пра выданне часопіса — органа літаратурнага фронту, які рашылі назваць «Літаратурная старонка».

Гэтая частка сходу праходзіла не так афіцыйна, пілі чай, а аматары — піва. Да бутэлькі з гарэлкаю не дакрануліся: ахвотнікаў да «гары» не аказалася, а мо і быў хто, але стрымліваўся, дужа праявіліся выглядаў бы гэты занятак пры такой узнёслай справе, якую яны рабілі.

Кожны ўносіў свае прапановы: які павінен быць гэты часопіс, якія павінен мець аддзелы і г. д. Тут былі пэўныя разыходжанні практычнага парадку. Каб не зацягваць гаворкі, рашылі выбраць рэдакцыю будучага часопіса і даручыць ёй дзейнічаць кіруючыся духам і прынцыпамі, якія выпрацаваў з'езд. Рэдактарам абралі паэта Янку Чабора, сакратаром — Любу.

Разыходзіліся далёка за поўнач. На адыходак некаторыя пачалі абменьвацца адрасамі, каб у будучым падтрымліваць пісьмовую сувязь. Але Юрка ўмяшаўся ў гэту справу і, як на яго манеры, даволі тактоўна папярэдзіў, што лепш не рабіць гэтага. Канспірацыя павінна быць стро-

гая. На рэдакцыю вы можаце паспадзявацца, але ж і самі не падвядзіце.

Выходзілі па адным ды ішлі кожны на сваё месца начлегу.

Васіль і Лена асталіся начаваць у Любы. Стрымліваючы радаснае хваляванне, Васіль хадзіў па пакоі, зацягваўся папяросай.

— Ледаход пачаўся, — прамовіў ён. — Калі не скуе марозам — ачышчца і паглыбіцца рэчышча нашай літаратуры...

— Лажыся, Васілёк, ты больш за ўсіх нас заслужыў сёння на адпачынак.

Назаўтра ў рэдакцыі было шумна: пасля падпісання дэкларацыі паэты чыталі свае вершы, спрачаліся. лепшыя рэкамендавалі ў часопіс.

Пятрусь Граніт усё ж улучыў момант, каб запытаць у Міхася Васілька пра таго шчуплага хлапчука, яго цёзку.

— Міхась, хто гэты хлапец, што ўчора так складна гаварыў?

— Які хлапец, браточак? Каго ты маеш на ўвазе, вось гэтага Янку Чабора? — прыкінуўся, што не разумее, Міхась. — Чабора прозвішча Патаповіч, ён студэнт, здаецца, ці нешта ў гэтым родзе.

— Ды не, я пра таго пытаю, учарашняга, таго доктара, ці як ты яго назваў. Ну, пра Васіля, дакладчыка.

— А ён, братко, калі табе праўду сказаць, такі Васіль, як я міністар.

— А хто ж ён?

— Ай, даражэнькі чалавеча, хочаш ты граху на маю душу, каб цябе качкі затапталі. Што з табой зробіш, толькі — ша! — паміж намі. Ладна?

— Ну, ты маленькага знайшоў, — абурыўся Іван.

— Не крыўдуй, браце. Толькі табе як Граніту гавару — ніякі ён не Васіль, а Валянцін Таўлай. Сам паэт, і можа лепшы, чым мы з табой разам узятых, хоць ты і скала гранітная. Вось што. Тутэйшы ён, але ў Саветах вучыўся, таму і такі разумны. А болей, браточак, прасі ні прасі, пытай ні пытай — нават табе не скажу, хоць ты скала гранітная.

гавораць дакументы

Над Цэнтрам нацыянальна-вызваленчага руху і яго друкаванымі органамі згушчаліся хмары. Чым большую актыўнасць праяўлялі арганізатары, тым больш зацята сачыла за іх дзейнасцю паліцыя.

Улады забілі трывогу, бо следчым органам ніяк не ўдавалася заслаць сваю агентуру ў групу і яны абмяжоўваліся толькі ўзмоцненым знешнім наглядом. У цыркуляры пастаўскага каменданта паліцыі ад 17 сакавіка 1933 года гаворыцца: «...асобы, якія прымаюць удзел у акцыі Цэнтра нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі, да гэтага часу яшчэ не «распрацаваны». Звяртаю ўвагу на неабходнасць дэтальнага расследавання праяў гэтай дзейнасці»¹.

29 ліпеня 1933 года пастаўскі камендант дае загад па гарнізонах паліцыі свайго павета: «...весці агентурную разведку на вашым участку, ці не прысылаецца па пошце «Беларуская газета».

Выдаўцом і галоўным рэдактарам названага часопіса з'яўляецца Аляксандр Карповіч, праваслаўны, беларус, нежанаты, інжынер, скончыў вучобу ў Празе чэшскай... і падтрымліваў кантакты з людзьмі, запозранымі ў падрыхтоўку дзейнасці.

¹ Дзяржархіў Мінскай вобл., аддз. у Маладзечна, ф. р-92, воп. 1, спр. 329, арк. 84.

У сувязі з гэтым узнікае абгрунтаванае падазрэнне, што «Беларуская газета» з'яўляецца легальным органам КПЗБ...

Паведамляючы гэта, даручаю камандантам гарнізонаў даносіць мне і пану старасту аб перасылцы «Беларускай газеты» і адначасна ўказаць прозвішча адрасата»¹.

Канспірацыя ў Цэнтры была наладжана, трэба сказаць, узорна. Хто ведае, можа памагала тут і павышаная пільнасць Юркі ды і ўсяго падполля, але галоўнае — вопытнасць і палітычная культура ўдзельнікаў групы. Усё, што атрымалі сыскныя органы, было здабыта звонку, а не знутры, і то пераважна па чыстай выпадковасці.

Падсцёбнутая начальствам віленская тайная паліцыя віжавала як ніколі заядла і пару разоў наткнулася на схованкі лістовак, прыхованых кур'ерамі часова перад адпраўкай іх на раён. Але шапірограф Цэнтра дзейнічаў. Толькі за сем дзён да пісьменніцкага з'езду паліцыі пашанцавала. 3 снежня 1933 года, праводячы вобыск у віленскага беспрацоўнага Івана Цімафеева, зусім нечакана паліцэйскі патруль знайшоў 12 чыстых клішэ для шапірографа, кальку і некалькі пачкаў чыстай паперы. У суседняй кватэры Кудзіновічаў аказаўся і шапірограф, якога так даўно шукалі. Але ніводнай лістоўкі, ніводнай брашуры. Не быў затрыманы ніхто з супрацоўнікаў падпольнага выдавецтва.

Партыйнае кіраўніцтва было насцярожана і тым, што на з'езд не з'явіліся пісьменнікі Мікола Засім, Сяргей Юравец, Анатоль Іверс. Неўзабаве стала вядома, што іх затрымала паліцыя на месцах і не дапусціла ў Вільню.

Якубу Міско партыйнае кіраўніцтва загадала перайсці ў глыбокае падполле. Гэта ж распараджэнне Юрка перадаў неўзабаве пасля з'езду і Валянціну Таўлаю.

Сам Юрка з'ехаў на некаторы час з Вільні і сачыў, ці даведаецца паліцыя аб сувязі шапірографнага выдавецтва з газетай. Юрка не драмаў, ён дзейнічаў. Адліжнай ноччу вёў яго па лясных сцежках сакратар Свіслацкага райкома Язэп Жыўлюк з вёскі Раманаўцы ў Зарачаны на сход ячэйкі. Пад нагамі хлюпала снегавое месіва. Дзіравыя боты Жыўлюка пасвіствалі і чмякалі.

— Боты, ліха ім, неважнецкія, прамок у ногі, холадна, — паскардзіўся сакратар.

— Ды ты не выдумляй, — жартаваў Юрка. — У адну дзірку нацячэ, праз другую вычэча, а нага — сухая! Так што не дурыся, таварыш... А ведаеш, што я табе хачу сказаць: пераязджай у Вільню, апінія ў цябе покуль што добрая, станеш працаваць у «Беларускай газеце», мо і рэдактарам зробім. Хочаш? Тады і боты справім. Ну, згодзен?

— Падумаю.

— Чаго доўга думаць, вось на сходзе перадай справы, каму скажуць таварышы, ды — гайда. Індэк думаў, думаў ды здох, чуў прыказку?

— Чуў, але крыху падумаць трэба.

— Ладна, запомні адрас і пароль.

¹ Дзяржархіў Мінскай вобл., аддз. у Маладзечна, ф. р-92, воп. 1, спр. 329, арк. 44.

² Там жа, арк. 45.